

Valentić, Mirko; Horbec, Ivana; Jukić, Ivana

*Hrvatska na tajnim zemljovidima.
Zagrebačka županija I. i II.*

Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

Pedesetih godina XX. stoljeća samo su upućeni povjesničari znali za postojanje dragocjenoga fonda tajnih vojnih zemljovida s gotovo pet stotina listova, koji se nalazio u bečkom *Kriegsarchivu*. Nakon što je 1995. godine spoznaja o postojanju dragocene kartografske zbirke, takozvanih *Tajnih zemljovida*, i ideja o njezinu objavljivanju pretočena u znanstveni projekt, započelo je višegodišnje istraživanje i pripremanje spomenute građe. Četiri godine kasnije, Aleksandar Buczynski, Milan Kruhek i Mirko Valentić predstavili su javnosti prve dvije knjige iz serije *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća*. Riječ je o svescima *Gradiška pukovnija* i *Brodsko-pukovnija*, koji su izazvali velik interes javnosti. Godine 2000. objavljen je treći svezak (*Petrovaradinska pukovnija*), a do kraja 2005. godine još sedam (Srijemska, Virovitička, Požeška, Križevačka i Varaždinska županija te Đurđevačka i Križevačka pukovnija). Posljednje dvije knjige, jedanaesta i dvanaesta, objavljene su 2009. godine, a sadržavaju „tajne“ zemljovide Zagrebačke županije. Time je obavljena tek polovica planiranog posla jer je dugoročni cilj projekta tiskati ukupno 24 knjige u kojima će biti objavljeno gotovo 500 jozefinskih i franciskeyskih zemljovida te njihovi opisi na ukupno 8 000 listova. Vrijednost te zbirke vrlo je brzo prepoznata i u znanstvenoj javnosti. Velik je broj informacija (toponima, objekata te drugih referenata i imena) koje nude ti zemljovidi korisnih za povijesna, onomastička, povijesno-geografska, ekohistorijska i druga istraživanja hrvatskoga prostora.

Spomenuta vrijedna zbirka zemljovida bila je skrivena od očiju javnosti i strogo čuvana vojna tajna sve do 1867. godine. Projekt je započeo sredinom XVIII. stoljeća kada su vladari prosvijećenog apsolutizma, Marija Terezija i Josip II., uvidjeli prednosti koje za obrambenu spremnost i strateške operacije carske vojske može imati detaljno poznavanje golemoga državnog teritorija. Habsburška Monarhija u to se vrijeme prostirala od nizozemskih obala Atlantika do Boke kotorske na hrvatskoj obali Jadranskoga mora. Taj grandiozni, kako je autor Mirko Valentić rekao „prvi veliki europski projekt“, organiziralo je *Dvorsko ratno vijeće* uz pomoć ili, bolje rečeno, zahvaljujući stručnjacima bečkoga *Instituta za geografiju*. Topografska izmjera cijele Monarhije završena je u samo 23 godine (1764. – 1787.), a potom se pristupilo izradbi detaljnih vojnih zemljovida.

Na hrvatskom području najprije su došli na red prostori na kojima je još uvijek postojala ratna opasnost, odnosno dijelovi zemlje koji su nakon mira u Srijem-

skim Karlovcima graničili s Osmanskim Carstvom. Stoga su najprije obrađene Vojne krajine: Banska krajina s dvjema pukovnijama, Karlovački generalat s četirima pukovnijama, Slavonska krajina s trima pukovnijama i Varaždinski generalat s dvjema pukovnijama (izmjera tih područja i izradba zemljovida trajala je od 1774. do 1783. godine). Nakon toga započela su mjerenja i izradba zemljovida hrvatskih zemalja izvan okvira Vojne krajine: civilne Hrvatske i civilne Slavonije (u razdoblju od 1781. do 1784. godine). Izmjera i izradba zemljovida Istre te hrvatske obale i otoka započela je mnogo poslije, u razdoblju od 1821. do 1824. godine, a Dalmacije tek od 1851. do 1854. godine.

Namjera je voditelja projekta da redosljed objavljivanja zemljovida prati kronologiju kartografske izmjere i izradbe zemljovida. U prvih četrnaest godina (od 1995. do 2009.) objavljeno je 12 knjiga, a posljednje dvije, koje ovdje predstavljamo, obuhvaćaju cijelu Zagrebačku županiju. Slijedi Severinska županija, kojom će biti zaokružena civilna Hrvatska, pa preostalo područje Vojne krajine (prvo Banska krajina pa pukovnije Karlovačkoga generalata). Slijedi 7 knjiga u kojima će biti objavljeni zemljovidi Istre i Dalmacije. Na koncu će još biti objavljeni zemljovidi hrvatskih prostora koji su u spomenutom razdoblju bili unutar ugarskih granica: Baranjske županije i Međimurja (koje je u XVIII. stoljeću bilo dio ugarske Zaladske županije). Ukupno se, dakle, planira objaviti još 17 svezaka, a cijeli projekt bit će završen tek objavljivanjem završnoga kazala, u kojemu će, prema procjenama autora, biti ukupno 30 000 toponima i mikrotoponima.

Svaka od dvanaest objavljenih knjiga sastoji se od dvaju dijelova. Zemljovidi, podijeljeni po sekcijama, čine najvrjedniji dio. Drugi dio svake edicije čine prateći tekstovi u obliku meko ukoričene knjige. Pisani dio sastoji se od nekoliko poglavlja usporedno tiskanih na hrvatskome i njemačkome jeziku. Na početku nalazimo *Predgovor* (5–8) Mirka Valentića koji prati svaku ediciju iz serije, a u kojemu su navedene sve važne činjenice o nastanku i ciljevima projekta *Hrvatska na tajnim zemljovidima*.

Slijedi poglavlje *Razvoj i osobine habsburške vojne kartografije* Mirele Slukan-Altić (9–24) u kojemu je obrađena tematika razvoja habsburške kartografije, tehnika kartografskih i geodetskih izmjera, a istaknuta je i važnost jozefinskih karata kao vrela za povijesnu geografiju. Razvoj kartografije u Habsburškom Carstvu usko je povezan vojnim institucijama. Slukan-Altić napominje da se prvi vojni zemljovidi „krajiškoga“ područja na granici s Osmanskim Carstvom pojavljuju već krajem XVI. stoljeća, kada je u Karlovcu ustanovljen poseban vojni odjel za topografski rad. Kartografski je rad ponajprije bio usmjeren prema točnom prikazivanju krajiških utvrda, mostova i putova. Precizan prikaz položaja i stanja u kojem se nalaze pojedini vojni objekti i prometni pravci imali su odlučujuću ulogu pri donošenju strateških odluka i vojnih zapovijedi. Autorica detaljno opisuje tehnike izmjere i izradbe jozefinskih karata, instrumente i način njihove uporabe, mjerilo zemljovida, način

bilježenja referenata, prirodnoga krajolika te geomorfoloških značajka. Na samome kraju autorica se osvrnula i na geografsko nazivlje te napominje da je jozefinskom izmjerom precizno ubicirano i registrirano više desetaka tisuća toponima.

Robert Rill, voditelj Kartografske zbirke bečkoga *Kriegsarchiva*, autor je teksta *Jozefinski vojni zemljovid na prostoru Republike Hrvatske* (25–40) u kojemu su detaljnije obrađene teme vezane uz povijest hrvatskih prostora u XVII. i XVIII. stoljeću, politička podjela zemlje te razvoj kartografije. Rill se detaljnije pozabavio izradbom zemljovida na teritoriju današnje Republike Hrvatske, administrativnom podjelom i važnošću jozefinskih i franciscejskih vojnih zemljovida.

Poglavlje *Pogled u povijest Zagrebačke županije* (41–193) Mirka Valentića podijeljeno je u tri dijela. U prvomu se dijelu autor bavi političkom i demografskom poviješću Zagrebačke županije, ali i srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom hrvatskom poviješću. Dodani su mnogobrojni zanimljivi statistički podatci i procjene o površini pojedinih dijelova hrvatskoga prostora tijekom povijesti te broju stanovnika i gustoći naseljenosti županija civilne Hrvatske i Hrvatsko-slavonske Vojne krajine u XVIII. stoljeću. U drugome dijelu autor donosi sažeti vodič kroz objavljene zemljovide („sekcije“) Zagrebačke županije. Nije riječ o suhoparnome opisivanju pojedinih zemljovida, nego malim studijama prostora s povijesnim osvrtima i primjedbama na širi kontekst hrvatske i europske povijesti. Primjerice, opisujući zemljovid broj 25 (sekcija 66) koji na svom sjevernom dijelu prikazuje tok rijeke Kupe od Farkašića do Siska, autor se bavi povezanošću sjevernih i južnih hrvatskih krajeva te povijesnim razvojem prometnih pravaca. U trećem dijelu svojega teksta autor je dodao nekoliko priloga. Riječ je o službenim podacima o političkoj i sudbenoj podjeli Kraljevina Hrvatske i Slavonije u XIX. stoljeću.

Slijedi originalni tekstni prilog koji prati zemljovide (197–394). Tekst je, kao i zemljovidi, podijeljen po „sekcijama“ te detaljno opisuje položaj i izgled naselja i važnih referentnih točaka. U vojnome kontekstu donose se dragocjeni podatci o stanju prometnica i mostova te točnoj udaljenosti među naseljima. »Grad Zagreb udaljen je punih četvrt sata od Prekrižja, sat i četvrt od Stenjeveca... nad gradom Kaptolom, nad Stolnim kaptolom te dodatkom Novom Vesi dominiraju vinogore na istočnoj strani te uzvisina na kojoj se nalazi kapela Sv. Roka. Taj bi grad za obranu također mogao primiti dvije pukovnije... Krvavi potok na nekim je dijelovima širok dva hvata, dubok je stopu, pa i dvije, ima većinom neznatne obale i kamenito dno. Preko njega se na većini mjesta može preći.« Treba napomenuti da u prijevodu s njemačkog izvornika ima manjih pogriješaka zbog nepoznavanja lokalnih osobitosti. Primjerice, toponim *Pfarrhof* kod Brdovca preveden je kao *Župa*, a zapravo je riječ o ojkonomu Farof, dijelu sela Brdovca.

Ivana Horbec i Ivana Jukić sastavile su kartografski inventar s kazalom zemljopisnih imena (397–470) koji se sastoji od kratkoga uvodnog teksta i tablica. Naselja i drugi toponimi s dodatnim podacima također su podijeljeni po sekcija-

ma i abecedno poredani. Dodatni podatci sastoje se od sljedećih elemenata: lik ojkonima odnosno toponima na karti, vrsta referenta, ubikacija na karti, lik toponima u XIX. stoljeću i današnji lik. U tablicama su ti podatci strukturirani ovako: *ime na karti, značenje imena, položaj na sekciji, ime naselja u 19. stoljeću, današnje ime*.

Na kraju izdanja nalazi se *Kazalo zemljopisnih imena iz opisa (471–505)* i poglavlje *Nekoliko riječi o zemljovidu i opisu Zagrebačke županije (507–510)* u kojemu se navode podatci o korištenim sekcijama zemljovida civilne Hrvatske u izdanju objavljenih dvaju svezaka Zagrebačke županije.

Najdragocijeniji element spomenutih zemljovida jesu detaljno popisani toponimi o kojima su se, kao i o nizu drugih pojedinosti, sposobni mjernici i geografi savjetovali s lokalnim stanovništvom. Od stanovnika su mjernici dobivali iscrpne obavijesti o stanju starih utvrda i putova u različitim godišnjim dobima, propitivali su lik svakoga toponima te bilježili podatke o biljnome pokrovu itd. Dodamo li još i činjenicu da su svi podatci uneseni s velikom preciznošću i pedantnošću (crvenim kvadratićima zabilježene su kuće, bilježeni su svi potoci i izvori, precizno su ucrtane skele, kapelice, groblja, obrađene površine, vinogradi, ribnjaci, šumski puteljci i puteljci između sela i zaselaka), možemo zaključiti da su spomenuti zemljovidi svojevrsna „snimka“ stanja otprije 250 godina. Na toj „satelitskoj snimci“ današnji istraživači mogu naći mnoštvo podataka o odnosu čovjeka i okoliša, toponimiji, biljnom pokrovu, klimatskim promjenama... Osim ojkonima koji su se već mogli naći u njemačkome standardnom jeziku (primjerice Agram ili Carlstadt) sva zemljopisna imena zapisana su onako kako su ih zapisivači čuli na narodnome jeziku („Landessprache“). Zbog toga u izvorniku ne nalazimo ustaljene likove nekih toponima. Pri prijevodu tih toponima autori su rabili današnji standardni lik.

Neke od sljednica Habsburške Monarhije, koje se imaju pravo koristiti spomenutom vrijednom građom koja se čuva u austrijskom *Državnom i dvorskom arhivu*, već su objavile „svoje“ zemljovide. Prva je to učinila Belgija, a zatim Slovenija koja je 162 zemljovida objavila u 7 knjiga. Rad *Znanstvenoraziskalnoga centra SAZU i Arhiva Republike Slovenije* na objavljivanju zemljovida mnogo je pomogao i hrvatskim autorima. Voditelji projekta objavljivanja franciscijskih i jozefinskih zemljovida u Mađarskoj odlučili su sve svoje zemljovide objaviti u digitalnome obliku. Na objavljivanju zemljovida radi se još i u Poljskoj, Češkoj i Slovačkoj.

Na koncu valja zaključiti kako su posljednje dvije objavljene knjige, ali i cijela serija *Hrvatska na tajnim zemljovidima*, izniman izvor za proučavanje povijesne geografije i demografije te korisno pomagalo u čitavome nizu povijesnih i toponomastičkih istraživanja. Riječ je o prvorazrednom povijesnom i toponimijskom vrelu koje će zacijelo dodatno obogatiti i nadahnuti nova istraživanja.

Branimir Brgles